

FARKAS GÁBOR:

Törvényhatósági és községi önkormányzatok 1945–1950¹

A Kulturális és történelmi emlékeink felvétele, nyilvántartása és kiadása... című program keretében, szerény formában jelent meg Farkas Gábor munkája, mely napjainkban az önkormányzatok újjászervezése idején különös jelentőséget kapott. Az alapszöveg 1988-ban a szerző akadémiai doktori értekezése volt, így ahhoz megfelelő tudományos apparátus tartozik.

A munka sokrétű levéltári kutatáson alapul, a szerző tiszteletben tartja a tényeket. Így az érdeklődők haszonnal forgathatják még akkor is, ha az értékelések helyenként már meghaladottak. Az első fejezet a helyi és területi közigazgatás ideiglenes szerveivel foglalkozik az 1944–1945-ös évekből. Sorra veszi az állam háború alatti intézkedéseit, foglalkozik a katonai közigazgatás szerepével. A rendelkezésre álló források alapján részletesen bemutatja, mit jelent az élet megindulása a háború után a törvényhatósági és a községi szervezetben. Kik maradtak a helyükön, milyen társadalmi rétegekből kerültek ki az új tisztviselők és az önkormányzati testületek tagjai. Az átmeneti korszak ismertetését a koalíciós pártok küldőteiből álló nemzeti bizottságok bemutatásával zárja le, melyek tevékenységét – megállapításai szerint – a tisztviselőkkel bizalmatlan Ideiglenes Nemzeti Kormány is segítette.

A munka legjobban kidolgozott része a II. fejezet, melyben a szerző a tárgyalat korszakban újjászervezett, akkor már 75 éves múltra visszatekintő önkormányzatokat mutatja be. Részletesen tárgyalja az előzményeket, a XIX. századi vonatkozó törvényeket és rendeleteket, melyek működésüket még 1945–1950 között is lényegében meghatározták. Bemutatja a főispán korábbi és új hatáskörét, foglalkozik a megyei önkormányzat testületeivel (közgyűlés, kisgyűlés,

törvényhatósági bizottság, közigazgatási bizottság), az állami tisztviselőkkel, a járásoknál működő szervezettel. Külön alfejezetet szentel a törvényhatósági jogú és megyei városoknak, a nagy- és kisközségeknek, az önkormányzatok pénzügyeinek. A szerző véleménye szerint a koalíciós időkben az önkormányzati igazgatás betöltötte feladatát, azonban a korszerűtlenség jelei egyre inkább megmutatkoztak.

A következő, III. rész a vizsgált időszakban összeállított reformtörekvéseket ismerteti. Itt találkozunk leginkább azon torzításokkal, melyek az elmúlt évtizedek történetírására jellemzők voltak. A szerző kiemelten kezeli az ekkor még kisebbségben lévő MKP reformkoncepcióját. Az elemzésből azonban kitűnik, hogy annak lényeges eleme a paraszttellenesség, a pártirányítás és az önkormányzatokban a központi akarat érvényesítése volt. Fentiek mellett részletesen, korrektül ismerteti a Belügyminisztérium, a szociáldemokrata párt, a kisgazdapárt, az Erdői Ferenc és Bibó István vezette parasztpárt elképzeléseit.

A munka negyedik fejezete a törvényhatóságok 1945–1949 közötti átszervezésével foglalkozik. Leírja, hogy 1945 nyarán a tisztviselők 97%-át igazolták. Ezzel azonban a belügyminiszter nem volt megelégedve és a baloldali erők fokozatos előretörése következtében 1946 nyarán a nemzeti bizottságok közreműködésével megindultak a B-listázások. A szerző Fejér megyei példákkal igazolja, hogy az elbocsátott tisztviselők helyét elsősorban a koalíciós pártok képviselői foglalták el, akik fontos szerepet kaptak a közigazgatási apparátus átszervezésében. Fontos szempont volt a szakképzettség, ezért 1945–1948 között a Szakszervezeti Tanács, a Belügyminisztérium, majd az MDP szervezésében tanfolyamokat indítottak, és voltak helyi kezdeményezések is.

Az átalakulás része volt a tisztviselők ellenőrzése, ami a munkarendre, a különböző önkormányzati döntésekre egyaránt kiterjedt és végrehajtója legtöbbször a Belügyminisztérium volt. A megyei és városi tisztviselőkarban bekövetkezett változások éreztették hatásukat az önkormányzati testületekben is, mindenekelőtt a törvényható-

¹Fejér Megyei Levéltár Közleményei 8–12. sz. Székesfehérvár, 1989. 76., 89., 73., 127., 156. oldal.

sági bizottságokban. 1948 után azonban nemcsak az előző korszak képviselői, hanem a koalíciós pártok, főként a kisgazdapárt tagjai is megváltak funkciójuktól. Kihatottak a változások az önkormányzatok bizottságaira, azok gazdasági és egyéb tevékenységére. 1948-tól nagy erővel folyt a tisztviselők politikai alkalmasságának vizsgálata, s 1948-tól az MDP-tagok száma egyre növekedett.

A többi koalíciós párt képviselője először a főispáni tisztségekből szorult ki. Az MDP létrejötte után 25 főispánból 14 már e párt-hoz tartozott, majd a következő évtől e funkció jelentősége meg is szűnt. A teendőket fokozatosan az alispánok vették át, akik közt 1948-ban már 72% volt az MDP-tagok aránya. Hasonló tendenciák mutatkoztak a városi polgármesterek esetében, és nem maradtak ki az átalakulásból a községi önkormányzatok sem. Az 1948. évi 51. tc. alapján az önkormányzatok legfontosabb tisztviselőit, a jegyzőket állami státusba helyezték, felettük gyakorlatilag a Belügyminisztérium rendelkezett. E lépés döntő jelentőségű volt az önkormányzati szervezet elsorvasztásában.

Az átalakulás éveiben a községi önkormányzatok új feladatokat kaptak, melyek részletes leírásával a dolgozat V. részében találkozunk. A szerző részletesen szól a hatóságilag erőltetett beszolgáltatásról, a német nemzetiségű lakosság antihumánus módon megszervezett kitelepítéséről, melynek végrehajtásához 306 érdekelt településen fel is függesztették az engedetlen önkormányzatot. Az események a falvakban a helyzetet kiélezték és az ellentéteken a helyi vezetőség egyre kevésbé tudott úrrá lenni. Az sem hozott megoldást, hogy az 1947-es választások, majd a két munkaspárt egyesülése után a képviselő-testületek összetétele megváltozott.

Mint a köztörténetből ismert, az önkormányzatok helyén 1950-től szovjet példára tanácsrendszer jött létre. A szerző munkája utolsó fejezetében ennek megszervezésével, a különböző érdekcsoportok véleményével, a kapcsolódó gazdaságpolitikai és ügyvitel-szervezési intézkedésekkel foglalkozik. A mai álláshoz képest itt újra eltűz a baloldal szerepét, és a tények feltárását követően az értékeléssel és összefoglalással adós marad.

Farkas Gábor munkája még a tanácsrendszer fennállása idején jelent meg, ami nyilván rányomja bélyegét bizonyos megállapításaira. Kétségtelen érdeme azonban, hogy a korábban egyáltalán nem és a napjainkban is nehezen kutatható belügyminisztériumi irá-

tok kivételével valamennyi szóba jöhető forrást felhasználta, és az adott témakörben hézagpótló munkát készített. E dolgozaton kívül a témáról idáig csak Beér János: A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon 1945–1960. (Bp., 1962) című összefoglalása állt rendelkezésre. A területi közigazgatás 1945–1950 közti fejlődését az önkormányzatok történetének kutatása során bizonyára még feldolgozzák, nyilván sokan vitatkoznak is majd egy sor kérdésben a szerzővel, azonban e munkát mindig figyelembe kell venni a történetírásnak.

Dóka Klára

FÜZES MIKLÓS:

Batthyány Kázmér

A magyar történelem korszakaiból a reformkor az, amelyről a legtöbb kiadvány született. Fűzes Miklós mégis hézagpótló munkát jelentetett meg a Magyar História – Életrajzok című sorozatában: a méltatlanul elfeledett gróf Batthyány Kázmérról közöl biográfiát. Ha közelebbről megnézzük ezt a kort, szembeötlik, hogy a kevés főrendi ellenzéki személyiség sorában az egyik vezető személyiségnek mutakozó főúrról milyen keveset, sőt nyugodtan mondhatjuk, méltatlanul keveset tudunk.

Ki is volt tehát Batthyány Kázmér gróf – erre ad alapos választ ez a könyv.

A logikusan tagolt mű sorra veszi az életpálya állomásait. A bevezetésben szól a családi háttérrel, a Batthyány család genealógiájáról, megemlítvén azokat a fölmenőket, akik jelentős szerepet játszottak nemcsak a család, hanem a nemzet történetében is, Batthyány Kázmér koráig. Külön kitér arra a távoli rokonságra, amely a kor egyik vezető politikusával, gróf Batthyány Lajossal kötötte össze.

A gyermek- és ifjúkort tárgyaló fejezetben képet kapunk egy korabeli főnemesi család nevelési fölfogásáról, azokról a hatásokról, amelyek a gyermeket, majd az ifjút érték. Enélkül ugyanis nem érthetjük meg későbbi cselekedeteit, hazafias politikai nézeteinek mozgatórugóit.

Ezen rész végén a szerző fölvázolja az általa követendő irányt a közeleti pályakép fölrajzolásához. A célja ugyanis – bevallottan – az, hogy ezt a tevékenységét elemezze korszakonként és a magánélet eseményeivel csak olyan mértékben foglalkozzék, ahogy azoknak társadalmi jelentőségük volt. Fel-tétlenül ide kívánczik még, hogy 1838-ban

Bécsben ismerkedett meg Nagy Károllyal, a Magyar Tudós Társaság rendes tagjával, gazdasági ügyeinek későbbi vivőjével, aki nemcsak magyarul tanította meg, hanem elmélyítette társadalomtudományi ismereteit is. Az ő közvetítésével jött létre a kapcsolata Vörösmartyval, majd megismerkedett Széchenyivel, Wesselényivel, Kossuthal. Mindez eleve meghatározta közéleti irányultságát.

A szerző a politikai pálya áttekintése előtt a reformpolitikust, a mecénást jellemzi és értékes tényekkel gazdagítja a személyiség körvonalait. Az utókor számára vonzó ember tűnik elénk ellenére, hogy kortársai közül sem mindenki értékelte jellemének rokonszenves vonásait. Batthyány Kázmér az 1839. június 2-án megnyílt országgyűlés felsőtábláján mutatkozott be politikusként, és jelentőségét mutatja, hogy gróf Batthyány Lajossal összehangolták lépéseiket és a főrendiház haladó szárnyának vezetőiként említik őket. Jól kiegészítették egymást, míg neves távoli rokona becsúgyóbb, energikusabb, jobb szervezőképességű, ugyanakkor arisztokratikusabb, megközelíthetlenebb volt nála, ő éppen ez utóbbi területeken rendelkezett előnyösebb tulajdonságokkal.

Az ország életében meghatározó szerepet játszottak éppen azok az ún. reformországgyűlések, amelyek Batthyány Kázmér részvételével zajlottak 1839-től 1848-ig. Olyan fontos kérdésekben tudjuk meg véleményét, mint a szólásszabadság, a lelkiismereti szabadság, a egyes házasságok, a nemzetiségi kérdés, a magyar nyelv ügye, a szabad királyi városok jogállása, a megyék helyzete, az új büntető törvénykönyv.

Az 1840-es évek derekán sarkalatos kérdés volt a hazai ipar fejlesztése, védelme. Batthyány Kázmér, aki akkor már Kossuthot támogatta, az Országos Védegyelet élén sokat tett ezért, s a későbbi sikertelenség ellenére sem volt hiábavaló ebbéli erőfeszítése. Siklós és Baranya más részein is voltak birtokai, országos népszerűségét ezen a vidéken is kamatoztatta, 1845-ben Pécs díszpolgára lett.

Gazdasági jellegű tevékenységének fontos állomása volt, hogy megvásárolták a Vukovár–Fiumei Vasútvállalatra Egyesült Társaság elnökének, de közéleti pályájának taglalásakor nagyobb súllyal esik latba jobbágyfelszabadító tevékenysége – ő volt az, aki e téren az országban a legtöbb faluval megállapodásra jutott.

A forradalom, majd a szabadságharc első szakaszában dél-dunántúli tevékenysége

domborodott ki; baranyai főispánként, az ellenzék helyi vezetőjeként, a Dráva-vonal védelmére kinevezett kormánybiztosként, az eszéki vár védelmében játszott szerepében, a Délvidék teljhatalmú kormánybiztosaként és katonai parancsnokként elévülhetetlen érdemeket szerzett a szabadságharcban.

Ezeknek az eseménydús hónapoknak sűrű történéseiről is átfogó, eddig a köztudatban kevésbé hangsúlyozott tényeit tárja a nyilvánosság elé a szerző, csakúgy, mint az egész addigi közéleti pályájának csúcspontját jelentő külügyminiszeri tevékenység elemzését. Külön kitér a szabadságharc kormányzatának elfogadtatásáért tett diplomáciai intézkedésekre, valamint az orosz invázió ellen megpróbált lépésekre, akárcsak a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos álláspontjának fejlődésére, az utolsó hetek eseményeire. Külön érdekesség szerepének tisztázása a korona körüli fejleményekben.

Az utolsó szerkezeti egységben a szerző Batthyány rövid emigrációjának eseményeit tárgyalja. Végigviszi ezen időszak állomásait Orsovától Kütahiaig, teret szentel annak a pernek, amelyben felségárulással vádolták és ahogy a halálos ítéletet távollétében végrehajtották. Sajnos az emigráció már az első pillanattól kezdve sem volt egységes, erről a hírlapi vitákba való bekapcsolódásán keresztül kapunk képet. Életének utolsó éveit Párizsban töltötte emigrációban, hirtelen halálának fogadtatásával zárul életének leírása.

A könyv politikusi pályájának summázatával végződik. Az értékelés szerint pályafutása az otthoni hullámhegyből és az emigrációbeli hullámvölgyből állott, amit megszakított hirtelen halála.

A Pozsonyban (1807. június 4.) született és Párizsban (1854. július 12.) elhunyt közéleti férfiú sok jeles jellembeli tulajdonsággal rendelkezett. Rokonszenves egyénisége a kor neves személyiségeinek fényében is figyelemre méltó, reméljük, ezen hézagpótló mű megjelenését követően nagyobb figyelem vetődik reá és tetteire. Nagy utat tett meg ez a főnemesi családból származó közéleti férfiú, amíg a szabadságharc ügye mellé állt, s minden korának értékelni kell azt az életfelfogást, amelyet Füzes Miklós így summázott: „...Nemzetének hasznára lenni, ez volt tetteinek legfontosabb hajtóereje...” (Gondolat – Baranya Megyei Levéltár, 1990. 214. old.).

Dr. Vargha Dezső

Marosvásárhely az idők tükrében¹

A Ráday Gyűjtemény Tanulmányai sorozat 3. köteteként 1990-ben megjelent *Marosvásárhely és vártemploma*¹ szomorú politikai időszzerűsége engedne következtetni, ám a kiadvány fellapozása után érezhetjük azt, amit az *Utószó* is megfogalmaz: a szerkesztőt nem ez a (kifejezett) szándék sarkallta.

Miként nyilvánult meg Marosvásárhely sajátos és mindmáig élő és ható szellemisége, s az a tény, hogy jellegzetesen magyar város volt, népessége, hagyományai, történelme, építészeti emlékei, értékei révén az erdélyi kultúra és az egyetemes magyar műveltség szervező része, és hogy ma a politikai tagoltság ellenére is az? Ennek írásos felmutatására a szerkesztő, Medvigy Endre – egyébként munkahelyének jellegével összhangban – egy hatszáz éves építéstörténeti *református* évforduló nemes ürügyét használja fel. Azon kívül, hogy a marosvásárhelyi vártemplom sorsával, történelmével a könyv első és egyik érdekes fejezete foglalkozik, a kálvinista emlékek, református értékek, a hitélet nem jelentenek kizárólagosságot, szerkezeti aránytalanságot, sőt, a régi erdélyi hagyományok – és miért ne mondjuk ki: a protestantizmus – toleráns szellemében a fejezet ezeket is szélesebb összefüggéseikben tárgyalja.

A romantikus Orbán Balázs szerint „regényes és festői”, a kisebbségi létről elmélkedő Németh László meglátásában „a legbizalomkeltőbb erdélyi város”-nak szentelt kiadvány tulajdonképpen szemelvénygyűjtemény: a válogató-szerkesztő Marosvásárhely „értelmiségi járulékáról”, magyar múltjáról és jelenéről, egykori és mai jeles embereiről szóló – vagy éppen tollukból eredő – régi és új írásokból, feljegyzésekből, krónikákból, szépirodalmi vagy tudományos művekből szed csokorba egy kötetrevalót. Együttal a városba ellátogató, itt megfordult jeles emberek emlékeiből, írásaiból is közread.

Mivel és hogyan járult „Maros jámbor magyar vára” a „művelődés nagy épületéhez kövével”? Bolyai Farkas kérdésfeltevésére így válaszolnak ezek az írások: *folyamato-*

san, lényegileg, kisugárzóan és mindinkább drámaian. Kitűnik ez az átfogó témakörökre – eseménytörténetre, egyházi, vallási életre, iskolaügyre, művelődéstörténetre, képzőművészetre, irodalmi életre, szellemi áramlatokra, színház-történetre stb. – összpontosított fejezetekből. Ezek külön-külön, önmagukban is egyfajta belső időrendet követnek, lepergetik előttünk a város életét, első írásos említésétől, régészeti leleteitől, középkori fejlődésétől múlt századi, majd jelenkori életéig, a kisebbségi sors megpróbáltatásaitól napjaink történelméig. Mindezekről a legelhitetebbek vallanak.

Marosvásárhely szerepe nem csekélynek bizonyul az elmúlt századokban. Csak kiragadott példákat említvé, például azt, a vártemplomban iktatta törvénybe János Zsigmond jelenlétében az emlékezetes 1571-es országgyűlés, talán a világon először, a szabad vallásgyakorlást, azt, hogy „a confessor ért senki meg ne bántassék, se prédikátor, se hallgatók”. Vagy 1707-ben a Marosvásárhelyen tartott erdélyi országgyűlés iktatja be a fejedelmi székbe II. Rákóczi Ferencet.

Nagy íróink, költőink személyes élményeiből sem maradt ki a város. Csokonai Vitéz Mihály, a Marosvásárhelyi gondolatok című költeményében, ott, ahol a város földrajzi fekvését ecseteli, „a csinos nyugat s durva kelet közt”, költőre különben talán kevésbé jellemző realpolitikusi érzékkel állapítja meg:

„Múzsák! Most olly helyen elmélkedem, amelly

A világ abroszán legkritikusabb hely.”

Petőfi Sándor itt szónokolt néhány nappal segesvári eltűnése előtt, s természetesen innen is írt levelet a „feleségek feleségének”; de még a hagyományörző erdélyiekkel szemben oly tartózkodó Kazinczy is elzárandozol Teleki Bibliotékájába, a „kies, de sáros táj”-ra, jegyzi meg hűvösen.

Nem folytatjuk a Marosvásárhely múltjáról, kisugárzásáról író szerzők sorát itt, hisz Ady, Móricz, Tamási Áron, Jékely Zoltán, Németh László vagy Szilágyi Domokos, Farkas Árpád nevétől a Sütő Andráséig sem lenne teljes, a kötet viszont mindannyiukra kitér, sőt a skála a középkori krónikástól egészen a mai emigráns költőig terjed.

A tudomány- és művelődéstörténet legjellegesebb erdélyi kutatóinak munkái szerepelnek a kötetben: Szabó T. Attila, Jancsó Elemér (igaz, mivel rövid cikke Köteles Sámuelről a kiváló erdélyi bölcseléstörténész Hajós József monográfiájára támaszkodik, talán indokoltabb lett volna abból idézni²), Vita Zsigmond, Benkő Samu, Entz Géza,

¹*Marosvásárhely és vártemploma.* A Ráday Gyűjtemény Tanulmányai. 3. Sorozatszerkesztő Benda Kálmán. Előszó: Pomogáts Béla. Szerk. Medvigy Endre. Budapest, 1990. 445 oldal

²Hajós József: Köteles Sámuel. Irodalmi Könyvkiadó, Bukarest, 1969. 422 oldal

Faragó József stb. és szóhoz jut a fiatalabb nemzedék is, mint például Tonk Sándor, az erdélyi iskolatörténet avatott tudósa. A város szellemi örökhagyóinak nem ritkán egyetemes jelentőségű tevékenységét szak-szerű, értékes elemző tanulmányokban ismertetik: ez, Mikó Imre szavaival, élvezetes olvasmánnyá „álcázott” művelődéstörténet. Az emlékezetes egyéniségek – a két Bolyai, Aranka György, Mentovich Ferenc, Kemény Zsigmond és sokan mások – mellett ebben a mondhatnánk pantheonban jut hely egykori polgármestereknek és kevésbé nevezetes polgároknak is, olyanoknak, akik nem szóval, hanem tettel vívták ki érdemeiket, vagy egyszerűen csak éltek hétköznapijait, vállalták az időserű gondokat.

De a kötet nem csak egy letűnt világ letűnt embereit idézi meg. A huszadik századi történelemnek szentelt közel egyharmad része drámai sorskérdéseket elevenít fel, azt a küzdelmet, amelyet Trianon után a város magyarsága folytatott és folytat a megmaradásért. A kisebbségi helyzet öntudatosultsága először a Vásárhelyi Találkozóban csúcspontot érte el, ahol a nemzeti önvédelmi magatartás alapkérdéseit tisztázzák. A második világháború utáni időszakot egészen 1989 őszéig egyedülállóan értékes, elmélyült hely- és tárgyismerettel, aprólékos adatközléssel készült tanulmány elemzi; a mai magyar köztörténetírás kiemelkedő alkotása, szerzője a szemtanú és résztvevő Katona Szabó István. Az erdélyi, de ezen belül főleg a marosvásárhelyi értelmiség sorsa, a Groza-időszak kezdeti reményteljes és felfelé ívelő indulásától a szervezett beolvasztásig, a nemzetiségek „szórványosításáig”, az intézmények elsorvasztásáig, felszámolásáig tárul elénk; az egyének egzisztenciális ellehetetlenítése, olykor fizikai megsemmisítése, a felgyorsult elvándorlás elevenedik meg. És, jóllehet a kötet kiadása óta Marosvásárhely történelme újabb drámai fejezettel „gazdagodott”, és Sütő András levele, amellyel tulajdonképpen zárul a válogatás (ha nem tekintjük az RMDSZ szándéknyilatkozatának leközölt részleteit), 1988-ban íródott, mindez utólag sem változtat azon a szemléleten, amely a szerkesztőt munkájában irányította. Idézzük őt: „ez a kötet nem a kudarcok tárháza, hanem a tragikus magyarság-szemlélettől elfordulva elsősorban az életigenlő példákat, a közösségformáló tetteket kívánja megmutatni...”. Ez a „kicsike kicsi, de nagy feladatú” város, (Illyés Gyula), amelyet megtartott „az Iskola és a Könyv”, (Cs. Szabó László), amelynek „lelke van, s ez a lélek sugárzik” (Márai Sándor), eltűnt

Kossuth-, Rákóczi-, Petőfi-, Bem-szobralval, az irodalmi, szellemi milyenségén túl a társadalmi, rendőri, napilapi vagy sétatéri igazságaival” (Molter Károly), emberi közösségével – „teher alatt nőtt palma”. Az olvasóban a városról kialakuló kép: Marosvásárhely az idők tükrében, érzékelteti ezt esetleg mozaikszerűen, töredékesen olykor, de ha ezzel további olvasmányokra serkent, akkor a kötet máris elérte egyik célját.

Végezetül talán mellékes megjegyezni a nyomdai gondozás minőségét, ez több figyelmet érdemelt volna, legalábbis a gyakori betű- vagy szóhibák, a többször nyomtatott mondatok, sőt, terjedelmes szövegrészek ismétlődése (például 175. oldal, 182. oldal), máshelyütt fél oldal kihagyása, erre engednek következtetni.

Demeter Zayzon Mária

VARGA GÁBOR–SZEKERCZÉS PÁL:

Tanulmányok a régi debreceni kollégiumi tanítóképzés történetéből (1538–1944)

Egy szerény, mégis szép kiállítású és hiánypótló könyvecskével lepte meg a pedagógustársadalmat a Debreceni Tanítóképző Főiskola házi nyomdája. A borítón a kollégium patinás XVIII. századi metszete eleve stílszerű, s valóban a *tiszántúli tanítóság bölcsőjéről, sőt fellegváráról vallanak* az írásban méltó megemlékezéssel és szeretetteljes gondoskodással, hagyományörzéssel és példakereséssel a szerzők: dr. Varga Gábor és dr. Szekerczés Pál, a főiskola jelenlegi nagyrabecsült, tudós tanárai.

Az írás az újszerűség erejével hat. A könyv lapjain a tanulmányok, mellékletek (kézirások fakszimiléje, tankönyvek címlapjai), a névmutató segítségével számtalan példában érzékletesen jelenik meg, régi tanító elődeink s azok tanárai milyen sok mindent tudtak – mily sok mindent jobban is –, mint mi, a maiak!

Emeljünk ki néhány vonatkozást!

A gondolkodó olvasó előtt kiderül, hogy a hazai pedagógiai irodalom nemegyszer vétkesen megfélemlített nagy elődeiről. Az 1970-es években például terjedelmes tanulmányok jelentek meg a permanens nevelésről, teletűzdelve külföldi utalással, de egyetlen mondatnál sem említve *Zákány József* „neveléstani leckéit”, amelyek 1827-ből maradtak fenn ránk hallgatója lejegyzésében a debreceni kollégium könyvtárában, s ahol ma is igen értékes megállapításokat olvasha-

tunk arról, hogy a nevelés permanens folyamat, és nem fejeződik be az iskola elvégzésével.

Talán a legértékesebb e könyv első fejezete – Adatok a régi debreceni tanítóképzés történetéhez (1567–1867) –, mert itt olvashatjuk a legtöbb törlesztést és adózást a régi nagyságok íránt: *Szilvásujfalvi Anderkó Imre, Maróthy György, Budai Ésaías, Kerekes Ferenc, Ertesi Dániel, Zákány József* múlhatatlan érdemei kerülnek napvilágra. *Szilvásujfalvi Anderkó Imre* 1597-ből fennmaradt latin nyelvű könyve a jó tanító tulajdonságait úgy fogalmazta meg, hogy az ma is megszívlelendő: alaposan ismerje az anyagot, érthetően tanítson, szeresse munkáját. *Maróthy György* már 1741-ben megköveteli a tanító-tól, hogy „Legyen lelkiismeretes, szorgalmas, az ékesszólásban járatos”. „Jelentéktelen okból mértéken felül ne korholja a tanulókat”; szervezési tanácsokat ad: „Ami felesleges, ne terhelje az iskolát”, „Egy tanítóra ne bízzák sok tanuló oktatását.” Az ő nyomdokait folytatja 1770-ben a *Methódus*, amely leszögezi: „Sohase tanítson olyat, aminek haszontalanságáról meggyőződött”, „A növendékeknek ne terhelje, gyötörje emlékeztét, inkább az ítélőképességét fejlessze.”

A ma iskolájának szabadelvű, személyiségcentrikus irányzata is találhat kortalanul korszerű, időtálló értékadást a tanítók kötelességeinek 1795. évi szabályozásában: „A tanító tanítványaihoz soha ok nélkül haraggal ne szóljon: annyival inkább azokat tsufoló, vagdaló, motskolódó beszédekkel soha ne illese, akármely nagy légyen is a hibájok nagy vétkek.” Ennek mintegy folytatása az, amit *Zákány József* mond a serdülőkorról: „Ebben az idő szakaszban az értelem helyes megvilágosítása betsületesség, nagy tettekre való illendő feltűzelés, és a maga belső betségének éreztetése, a pontossághoz való szoktatás több jót tesz, mint a vesszővel való fenyíték.”

A tanítóképzés történetéből megtudjuk, hogy a XVI–XVII. században a protestáns felekezeteknek nem sikerült egyetemet létrehozniuk, de a reformátorok kollégiumai mégis országos jelentőségűek voltak, így a debreceni kollégiumi tanítóképző vonzóereje és híre is országrésznyi területekre terjedt ki, még a Dunántúlról és Erdélyből is jöttek ide tanulni vágyók.

Kiemelhetjük továbbá, hogy e könyv segítségével plasztikus képet kapunk az erős debreceni diákönkormányzatok tevékenységéről, magaviseleti és tanulmányi felügyeletéről csakúgy, mint tanárai jellemző kvalitásairól. Valamennyi korra igaz az, hogy a

képző tanárai nagyfokú empátiás készséggel rendelkeztek, s tanítványaikat leendő kártársaiknak tekintették.

Nemes gesztus, ahogy e könyv külön fejezettel tisztelg a tiszántúli tanítóóság méltatlanul elfeledett személyisége, *Kállay István* élete és munkássága előtt! Az ő szeretettel megírt portréja mintapéldája az igazi értékmentésnek.

A debreceni főiskolai tudós tanárok új könyvének egyetlen nagy hibája van, az, hogy csak 500 példányban jelent meg; pedig a régi debreceni kollégiumban folyó tartalmi és módszertani munkára ma már nemcsak a volt partikuláris iskolák (hajdúvárosok, Karcag stb.) figyelnek tisztelettel. (Debrecen, 1990. 185 old.)

Rideg István

SUGÁR ISTVÁN:

A Közép-Tisza-vidék két kéziratoss térképe¹

A könyv bevallott célja, hogy a hazai mező- és vízgazdálkodás történeti „alapadatkészletét” bővítse, s a történeti folyamatok egy-egy részletének közreadásával bepillantást engedjen a XVIII. század végi Tisza-szabályozási tervek elkészültének kulisszái mögé, érzékeltesse mindazokat a nehézségeket, amelyek a megyei mérnökök tevékenységét 200 évvel ezelőtt, illetve a reformkorban még az „ösvízrajzi” viszonyok között meghatározták. Éppen ezért, bár címe szerint csak két térképsorozat ismertetését ígéri, ennél jóval többre vállalkozott.

A levéltári kutatások során előkerült latin, német és magyar nyelvű források segítségével megismerkedhetünk Lietzner János megyei mérnökkel, aki a kötetben foglaltak tanúsága szerint, szakmai téren messze korának átlaga fölé emelkedett. Képet kaphatunk a jeles vízmérnök, Krieger Sámuel, Tiszával kapcsolatos térképfelvételi instrukcióiról. Ezen felvételi utasítások közreadása külön értékét adja a könyvnek, hiszen a térképek a mai kor számára csak akkor értékelhetők kellően, ha ismerjük, milyen céllal, milyen módszertani elvekkel és technikai felkészültséggel készültek.

¹A Tiszai Téka-sorozat I. kötete. Kiadta a Dobó István Vármúzeum Eger, 1989. 160 old., 16+48 lap térképmelléklet.

Egyet lehet érteni a könyv megállapításával, miszerint a II. József-kori Heves–Szolnok megyei Tisza-térkép nem csupán becses térképészettörténeti emlék, de kimagasló forrásértéket is képvisel. Lehetőséget nyújt arra, hogy az ábrázolt hatalmas kiterjedésű térség elemzően részletező történeti vízrajzi viszonyain túlmenően sokoldalú, s máshonnan be nem szerezhető település- és gazdaságtörténeti adatok is hozzáférhetőek legyenek. Amíg a Lietzner-féle felvétel elsősorban a Tisza hajózhatóságának fejlesztése érdekében készült, addig az 1830–1840-es évek során felvett térképek már az egész Alföld fejlődését meghatározó Tisza-szabályozás terveihez szolgáltatták az alapot. A „mappáció” vezetője, Lányi Sámuel és társai jóval korszerűbb módszerekkel és műszerekkel végezheték munkájukat, mint alig fél évszázaddal korábban Lietzner János és segítőtje, Sándor József. Ezen nem is lehet csodálkozni, hiszen a két térképsorozat elkészülte közötti időben mérték fel a Suprema Directio in Hydraulicis et Aedilibus, vagyis a Vízi és Építési Főigazgatóság mérnökei a Körösöket és a Dunát, ami a maga korában szinte egyedülálló vállalkozásnak számított Európában. Így tehát mindazokat a tapasztalatokat, amelyeket a folyami felmérések

elvi, módszertani és műszaki területén össze lehetett gyűjteni, felhasználhatták Lányi Sámuel és munkatársai.

Hogy a Lányi-féle térképsorozat születése és sorsa jobban illeszkedjék kora történelmébe, a könyv szerzője a Tisza-szabályozás Heves és Szolnok megyei kezdeteivel is megismerteti az olvasót. Az eredeti dokumentumok felidéznek gróf Széchenyi István és Vásárhelyi Pál alakját, akiknek meghatározó szerepük volt a Tisza-szabályozás megkezdésében. Lányi Sámuel személyéről kissé kevesebb szó esik, igaz, az ő tevékenysége nem annyira ismeretlen a hazai technikatörténet-írás előtt, mint például Lietzner Jánosé vagy Sándor Józsefé.

A két térképsorozat elemzésén túl a könyvet értékes forrásközlés zárja: a felvételi lapokon szereplő csaknem kétezer földrajzi elnevezés lajstroma.

Sajnos nem hagyható szó nélkül a kötet fényképes illusztrációinak a tartalomhoz nem illő színvonala. Az olvasó csalódottságát e téren csak a mellékletekben szereplő térképlapmásolatok korrekt minősége enyhíti. A Lietzner-féle lapok (48 darab) fekete-fehér, a Lányi-térképek (16 darab) pedig színes kivitelben emelik a kötet értékét.

Fejér László

„A nyolcvanas években került sor, magyar–német együttműködésben, az első korszerű és 26 génjelet felölelő népességgenetikai vizsgálatra hazánkban. Ennek közérdekű eredményeit foglalja össze a szerző. Ezek az újabb adatok hozzájárulhatnak magyarságtudatunk elmélyítéséhez. Most újra tisztáznunk kell a „ki a magyar” és „mi a magyar” kérdését. A szegycmentes trianoni békediktátum után 3 millió magyarját elvesztő országon úrrá lett a sovinizmus és az irredentizmus. A II. világháború után ezekkel szemben sokan felemelték zavukat. Az ötvenes években aztán (...) az egészséges magyarságtudatot is likvidálták. Szinte szegycmentes kellett magyarságunkat és nemzeti tradícióinkat (...) Identitásudatunk, önbecsülésünk megingott, hozzájárulva önpusztító életmódunk, hitehagyottságunk és önértékelési válságunk kialakulásához. Mindezek miatt nagy szükség van a nemzeti tradíciók, a tárgyilagos hazafiság és az egészséges magyarságtudat helyreállítására. Ennek vagyunk tanúi és részesei mostanában. De tovább kell lépünk. Mi egyszerre vagyunk közép-európaiak és európaiak. Jövönk döntően attól függ, hogy mennyire tudjuk a környező országokkal való kapcsolatainkat a múlt szennyes hordalékától megtisztítani és velük együtt Közép-Európa helyét megtalálni a XXI. században. E térség népeinek nagyon közeli genetikai rokonságának ismerete ebben is segíthet.” (Czeizel Endre: *A magyarság genetikája*. Csokonai Kiadó, Debrecen. 1990.)